

RNI MAHAR
16329-2010

ISSN- 2229-4929

Peer Reviewed

Akshar Wangmay

International Research Journal
UGC-CARE LISTED

Special Issue - II
Multidisciplinary Perspectives on Health, Society,
Environment & Sustainable Development

December 2020

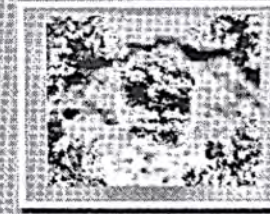
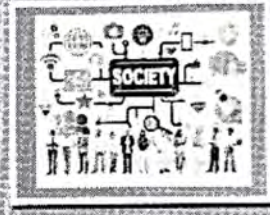
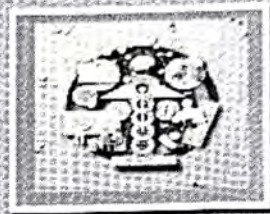
Chief Editor : Dr. Nanasahab Suryawanshi

Executive Editor : Prof. Manoj S. Kamat

Principal,
DPM's Shree Mallikarjun & Shri. Chetan Manju
Desai College, Canacona-Goa

Co-Editor : Prof. F. M. Nadaf

Address
'Pranav', Rukmenagar,
Thodga Road, Ahmadpur, Dist- Latur 413515 (MS)

PRINCIPAL
T.S.S.'s. Smt. V.U. Patil Arts &
Science College
Sakri, Tal. Sakri, Dist. Dhule

बिहार विधानसभा निवडणूक - २०२० : प्रादेशिक पक्षांचे प्रभावशाली राजकारण
शरद बाबुराव सोनवणे

सहाय्यक प्राध्यापक - राज्यशास्त्र विभाग, श्रीमती विमलबाई उत्तमराव पाटील कला व कै. डॉ. भास्कर सदाशिव देसले विज्ञान
महाविद्यालय, साक्री जि. धुळे - ४२४३०४
ई-मेल - sharadpolsci@gmail.com

सारांश (Abstract)

ऑक्टोबर-नोव्हेंबर २०२० मध्ये पार पडलेल्या बिहार विधानसभा निवडणुकीचे निकाल हे सर्वांनाच अचंबित करणारे ठरले. मतदानानंतर आलेल्या विविध संस्थांच्या अंदाजानुसार राष्ट्रीय जनता दल(राजद) व काँग्रेसच्या नेतृत्वाखाली लढणाऱ्या महागठबंधन'ला सर्वाधिक जागा मिळून त्यांचे सरकार स्थापन होईल असे भाकीत करण्यात आले होते मात्र निवडणूक निकालानंतर भाजप व जनता दल (यु) (जदयु) यांच्या नेतृत्वातील रातोआ'ला बहुमत मिळाले व जदयु'चे नेते नितीश कुमार यांची सातत्यांदा बिहारचे मुख्यमंत्री म्हणून निवड झाली तर भाजपकडे दोन उपमुख्यमंत्री व विधानसभा अध्यक्ष पद आले. या निवडणुकीत राजद'ला ७५ जागा तर भाजपला ७४ जागा मिळाल्या आणि जदयु'ला केवळ ४३ जागा मिळाल्या. भाजपने निवडणुकीपूर्वीच मुख्यमंत्री पदासाठीचा उमेदवार म्हणून जदयु या मित्रपक्षाचे नेते नितीश कुमार यांच्या नावाची घोषणा केली होती. निवडणूक निकालानंतर भाजपला जदयु पक्षा अधिक जागा मिळून देखील भाजपने रातोआ'चे नेते म्हणून नितीशकुमार यांची निवड करून त्यांना मुख्यमंत्रीपदी विराजमान केले भाजपच्या या त्यागापाटीमागे निस्वार्थ भूमिका नसून राष्ट्रीय राजकारणातील आपले स्थान भक्कम ठेवण्यासाठी प्रादेशिक मित्रपक्षांना सांभाळून ठेवण्यासाठी त्यांनी आखलेली ती एक रणनीती आहे. कारण 'शिवसेना' व 'शिरोमणी अकाली दल' यासारखे रातोआ'मधील जुने मित्रपक्ष बाहेर पडल्यामुळे इतर प्रादेशिक मित्रपक्षांमध्ये विश्वास निर्माण करणे ही भाजपची गरज आहे. तर झुरीकडे महागठबंधन'ची संपूर्ण धुरा लालूप्रसाद यांचे सुपुत्र व राजदचे तरुण नेतृत्व तेजस्वी यादव यांच्या खांद्यावर होती त्याचवेळी काँग्रेस या राष्ट्रीय पक्षाला राजद'च्या तुलनेत दुय्यम स्थान होते. याप्रकारे २०२० च्या विधानसभा निवडणुकीत खरा सत्तासंघर्ष हा प्रादेशिक पक्षांमध्ये होता. म्हणून प्रादेशिक पक्षांच्या वर्चस्ववादी राजकारणाची चर्चा या शोध निबंधात केली आहे.

प्रस्तावना

बिहार हे भारतातील एक मोठे राज्य असून राष्ट्रीय राजकारणाच्या दृष्टिकोनातून या राज्यावर पकड असणे राष्ट्रीय पक्षांसाठी महत्त्वाचे असते. पूर्वी काँग्रेस पक्षाचे प्रभुत्व असलेल्या या बिहारमध्ये नंतरच्या काळात जनता दलाने आपला पाया मजबूत केला होता. मात्र हळूहळू जनता दलात नेतृत्वातील मतभेदांमुळे काही प्रादेशिक पक्षांचा जन्म बिहारमध्ये झाला. त्यामध्ये लालूप्रसाद यांच्या नेतृत्वातील राष्ट्रीय जनता दल, शरद यादव व नितीशकुमार यांच्या नेतृत्वातील जनता दल (युनाइटेड) आणि रामविलास पासवान यांचा लोकजनशक्ती पार्टी या पक्षांचा अंतर्भाव होतो हे पक्ष मूळ स्वरूपात प्रादेशिक पक्ष म्हणून जन्मले नसून राष्ट्रीय पक्षात पडलेल्या फुटीमधून त्यांचा जन्म झालेला आहे. उपरोक्त प्रमुख प्रादेशिक पक्षांबरोबरच २०२० च्या बिहार विधानसभा निवडणुकीत जितनराम मांझी यांचा हिंदुस्तानी अवाग मोर्चा (धर्मनिरपेक्ष) व मुकेश सहानी यांचा विकासशील इंसान पार्टी या प्रादेशिक पक्षांनी देखील आपला प्रभाव अधोरेखित केला. राष्ट्रीय पक्षांच्या कामगिरीकडे पाहत भाजपचे बळ वाढले असून काँग्रेस पक्ष बिहारमध्ये शेवटच्या घटका मोजत असल्याचे दिसते तर डावे पक्ष त्यांचा प्रभाव राखून आहेत. तसेच एआयएमआयएम सारखे इतर राज्यातील जातीयवादी किंवा धार्मिक पक्ष बिहारमध्ये सिमांचल भागात प्रभाव वाढवत असल्याचे दिसते. तरीही बिहारमधील प्रमुख सत्तासंघर्ष हा तेथील राजद व जदयु या प्रादेशिक पक्षांमध्ये असल्याचे दिसते आणि या सत्तासंघर्षात पासवान यांचा लोजपा हा प्रादेशिक पक्ष देखील प्रभावी भूमिका बजावत असल्याचे दिसते. त्याचा प्रत्यय २०२० च्या बिहार विधानसभा निवडणुकीत आला आहे. म्हणून प्रस्तुत शोधनिबंधात बिहार मधील प्रादेशिक पक्षांच्या प्रभावशाली राजकारणाची चर्चा केली आहे.

प्रादेशिक पक्षांची प्रभावशालिता दर्शविणारा बिहार विधानसभा निवडणुकीचा निकाल

बिहार विधानसभा निवडणूक २०२० तीन टप्प्यांमध्ये पार पडली. पहिल्या टप्प्यासाठी २८ ऑक्टोबर रोजी मतदान झाले तर दुसऱ्या टप्प्यासाठी ३० नोव्हेंबर रोजी आणि तिसऱ्या व शेवटच्या टप्प्यासाठी ७ नोव्हेंबर रोजी मतदान झाले. १० नोव्हेंबर रोजी मतमोजणीला सुरुवात होऊन रात्री उशिरापर्यंत सर्व जागांचे निकाल जाहीर झाले. "१ कोरोना साथीच्या प्रादुर्भावामुळे मतमोजणी व निकाल जाहीर करण्यास विलंब झाल्याचे निवडणूक आयोगाने संगितले. या निवडणुकीत राष्ट्रीय लोकशाही आघाडीला (रातोआ) १२५ जागा आणि ३७.२६ टक्के मते मिळाली तर महागठबंधन'ला ११० जागा व सर्व ३०.२३ टक्के मते मिळाली. बिहारमधील प्रमुख प्रादेशिक पक्ष असणाऱ्या राष्ट्रीय जनता दलास जागांवर विजय मिळून तो विधानसभेतील सर्वात मोठा पक्ष ठरला ७५ (राजद) मात्र मागील निवडणुकीच्या तुलनेत त्याच्या जागा घटल्या उलट भाजपला ७४ जागा मिळून मागील निवडणुकीच्या तुलनेत भाजपच्या जागांमध्ये वाढ झाली. जनता दल (यु) व काँग्रेस या पक्षांना अनुक्रमे ४३ व १९ जागा मिळाल्या आणि गेल्या निवडणुकीच्या तुलनेत त्यांच्या जागांमध्ये मोठी घट झाली. बिहार राज्यात मुस्लिमांचा प्रभाव असलेल्या सीमांचल भागात 'एआयएमआयएम' या पक्षाने ५ जागांवर विजय मिळवला. डाव्या पक्षांनीही चांगली कामगिरी केली व भाकप (माक्सवादी-लेनिनवादी) (लिबरेशन) या पक्षाने १२ जागा जिंकल्या. तर

PRINCIPAL
T.S.S. Smt. V.U. Patil Arts &
Science College
Sakri, Dist. Dhule

भाकप व माकप यांना प्रत्येकी २ जागा मिळाल्या. यावेळी प्रथमच विधानसभा निवडणूक लढणाऱ्या विकासशील इंसान पार्टीने ४ जागा पटकावल्या. २ तर हिंदुस्तानी अवाग मोर्चा (एस) पक्षानेही ४ जागा जिंकल्या आणि एक अपक्ष उमेदवार निवडून आला.
२०१५ व २०२० च्या बिहार विधानसभा निवडणूकीतील राजकीय पक्षांची कामगिरी

राजकीय पक्षाचे नाव	निवडणूक वर्ष २०१५-			निवडणूक वर्ष २०२०-			जागा वाढ/(+) घट (-)
	विजयी जागा	मतांची टक्केवारी	लढलेल्या जागा	विजयी जागा	मतांची टक्केवारी	लढलेल्या जागा	
भाजप	५३	२४.४२.	१५७	७४	१९.४६.	११०	२१+
काँग्रेस	२७	६.६६.	४१	१९	९.४८.	७०	८-
बसपा	०	२.०७.	२२८	१	१.४९.	८०	१+
भाकप	०	१.३६.	९८	२	०.८३.	६	२+
माकप	०	०.६१.	४३	२	०.६५.	४	२+
राजद	८०	१८.३५.	१०१	७५	२३.११.	१४४	५-
जनता दल (यु)	७१	१६.८३.	१०१	४३	१५.३९.	११५	२८-
लोजपा	२	४.८३.	४२	१	५.६६.	१३४	१-
बीएलएसपी	२	२.५६.	२३	०*	१.७७.	१०४*	२-
भाकप(एल)(एल-एम)	३	१.५४.	९८	१२	१.६६.	१९	९+
एआयएमआयएम	०	०.२१.	६	५	१.२४.	२०	५+
एचएएम (एस)	१	२.२७.	२१	४	१.४१.	७	३+
व्हीआयपी	-	-	-	४	१.५२.	११	४+
अपक्ष	४	९.३९.	११५०	१	-	-	३-
एकुण जागा	२४३	-	-	२४३	-	-	-

(* माहितीचा स्रोत विकिपीडिया)

स्रोत : 1.Statistical Report on General Election,2015 To The Legislative Assembly of Bihar.

3. Election Commission of India, New Delhi (<https://eci.gov.in/files/file/3904-bihar-2015/>)

2.Election Commission of India, <https://results.eci.gov.in/ACTRENDS2020/partywiseresult-S04.htm> 3.Wikipedia.

https://en.wikipedia.org/wiki/2020_Bihar_Legislative_Assembly_election

नितीश कुमार सातव्यांदा बिहारच्या मुख्यमंत्रीपदी विराजमान

निवडणूक निकालानंतर दि १५ नोव्हेंबर २०२० रोजी नितीश कुमार यांच्या निवासस्थानी राज्यातील भाजप आणि जदयु'च्या वरिष्ठ नेत्यांची महत्वाची बैठक झाली. यावेळी संरक्षणमंत्री राजनाथसिंह यांची प्रमुख उपस्थिती होती तसेच मित्रपक्षांचे आमदारही या बैठकीत सहभागी झाले होते. यावेळी नितीश कुमार यांची रालोआ'च्या विधिमंडळ नेतेपदी बिनविरोध निवड करण्यात आली. त्यानंतर रालोआ'चे नेते राजभवनत गेले व त्यांनी राज्यपाल फागू चव्हाण यांची भेट घेऊन रालोआ'च्या सत्ता स्थापनेचा दावा केला. त्यावर राज्यपालांनी नितीश कुमार यांना नवीन सरकार बनविण्यासाठी निमंत्रण दिले बिहार विधानसभा निवडणुकीत जदयु'ला ४३ आणि भाजपला ७४ जागा मिळाल्या. जदयु'ला कमी जागा मिळाल्याने नितीश कुमार यांनी रालोआ'च्या बैठकीत भाजपचा मुख्यमंत्री व्हावा अशी विनंती करून 'भाजपने सरकार स्थापन करावे, त्याला जेडीयूचे समर्थन असेल', असा प्रस्तावही त्यांनी ठेवला होता. मात्र राजनाथसिंह यांच्यासह भाजप नेत्यांनी तो अमान्य करून रालोआ'च्या नेतेपदी नितीश कुमार यांच्या नावावर शिक्कामोर्तब केले. तसेच भाजप आमदारांच्या गटनेतेपदी तारकिशोर प्रसाद यांची व उपनेतेपदी रेणू देवी यांची निवड करण्यात आली. गेल्या दोन वर्षांत भाजपने आपले दोन जुने मित्रपक्ष शिवसेना व शिरोमणी अकाली दल यांना गमावले आहे आणि आता जनता दल (यु) कमकुवत झाल्यामुळे राष्ट्रीय लोकशाही आघाडीत भाजपशिवाय दुसरा कोणताही महत्वाचा पक्ष नाही. अशा परिस्थितीत नितीश कुमारांना पुन्हा मुख्यमंत्रीपदी विराजमान करून भाजपला "मनाचा मोठेपणा" दाखवण्याची ही संधी प्राप्त झाली व यामुळे भाजपला चांगल्या आघाडीचा भागीदार असल्याचे दाखवण्यास मदत होईल.५ अर्थात रालोआ'च्या घटकपक्षांमध्ये भाजपची मलीन होत चाललेली प्रतिमा सुधारण्यासाठी भाजप याचा फायदा करून घेऊ इच्छित असल्याचे दिसते. बिहारमध्ये नव्याने स्थापन झालेल्या रालोआ सरकारमध्ये आता भाजपचा वरचष्मा असला तरी नितीश कुमार यांना गृह आणि कार्मिक विभाग का सारखी महत्वाची खाती स्वतःकडे ठेवण्यात यश आले आहे. मात्र विधानसभेचे अध्यक्षपद ते स्वतःच्या पक्षाकडे ठेवू शकले नाहीत आणि राज्यात प्रथमच दोन उपमुख्यमंत्रीपदे निर्माण करण्यापासून ते भाजपला रोखू शकले नाही.६ २५ नोव्हेंबर २०२० रोजी झालेल्या विधानसभा अध्यक्षपदाच्या निवडणुकीत भाजप आमदार विजयकुमार सिन्हा यांची बिहार विधानसभेच्या अध्यक्षपदी बहुमताने निवड झाली. सिन्हा या सत्तारूढ रालोआ'च्या उमेदवारास १२६ मते मिळाली तर महागठबंधनचे उमेदवार राजद'चे अवधबिहारी चौधरी यांना ११४ मते मिळाली. त्यानंतर मुख्यमंत्री आणि तारकिशोर प्रसाद व रेणू देवी या दोन उपमुख्यमंत्र्यांसह विरोधी

पक्षनेते तेजस्वी यादव यांनी सिन्हा यांना अध्यक्ष्या आसनावर सन्मानाने बसविले. ७ विहारमध्ये ५१ वर्षांनंतर म्हणजेच १९६९ नंतर पहिल्यांदा विधानसभा अध्यक्षपदासाठी निवडणूक झाली. यापूर्वी सत्ताधारी पक्षाच्या उमेदवाराम विनविरोध अध्यक्ष निवडण्याची परंपरा चालत आली होती. मात्र यावेळी विरोधी पक्षात बसलेल्या महागठबंधनने आपली ताकद दाखवून देण्यासाठी उमेदवार उभा केला होता. ८ यावेळी बिहारचे माजी मुख्यमंत्री जितनराम मांडी यांनी प्रोटेम स्वीकर म्हणून काम पाहिले

बिहार विधानसभा निवडणुकीचे विश्लेषण

बिहार विधानसभा निवडणुकीतून तीन प्रमुख बाबी समोर आल्या. एक, ४२ वर्षांचे असताना मुख्यमंत्री पदावर विराजमान झालेले लालूप्रसाद यादव यांनी पंधरा वर्षे राज्य केले. त्या कारकीर्दीतील चार घोट्यांच्या खटल्यात त्यांना शिक्षा झाली. त्यांच्या अनुपस्थितीत राष्ट्रीय जनता दलाचे काय होणार याला उत्तर मिळाले आणि 'मॅन इन अॅक्शन' च्या रूपात तेजस्वी यादव यांचे नेतृत्व उदयाला आले. दुसरे म्हणजे, लालूप्रसाद यांचे विरोधक नितीश कुमार यांनीही बिहारवर पंधरा वर्षे राज्य केले आहे आणि त्यांची ही अखेरची निवडणूक आहे असे सांगून त्यांनी सहानुभूतीने का असेना जागा जिंकण्यात तिसरे स्थान मिळविले. तिसरा निष्कर्ष म्हणजे देशावर राज्य करणाऱ्या भाजपने या निवडणुकीद्वारे बिहारच्या राजकारणावर पकड निर्माण करण्यासाठी प्रथम क्रमांक पटकावला आहे. वरवर पाहता भाजपला पक्ष म्हणून मिळालेले यश उल्लेखनीय आहे आणि राष्ट्रीय राजकारणाच्या दृष्टीने भाजपला राज्यसभेत आपले संख्याबळ वाढविण्यासाठी त्याचा उपयोग होणार आहे. परंतु किंचितसे सखोल निरीक्षण केले असता भाजपच्या मतांच्या टक्केवारीत घट झाल्याचे आणि महागठबंधनच्या टक्केवारीत वाढ झाल्याचे दिसते. महाराष्ट्राच्या राजकारणात प्रभावी पक्ष असलेल्या शिवसेना व राष्ट्रवादी काँग्रेसचा बिहार विधानसभा निवडणुकीच्या निमित्ताने सीमोल्लंघनाचा प्रयत्न अपयशी ठरला. एवढेच नव्हे तर या दोन्ही पक्षांना 'नोटा' (उमेदवारांना मत न करण्याचा पर्याय) पेशाही कमी मते मिळाली. राष्ट्रवादी काँग्रेसला ०.२२ टक्के तर शिवसेनेला त्याहून कमी म्हणजे ०.०४ टक्के मिळाली आहेत. बिहार निवडणुकीच्या संदर्भात बोलताना राष्ट्रवादी काँग्रेसचे अध्यक्ष श्री. शरद पवार यांनी म्हटले की, "बिहारमधील निवडणूक तेजस्वी यादव विरुद्ध भाजप अशी होती. भाजपची केंद्रात सत्ता असल्यामुळे पूर्ण ताकतीने ते या निवडणुकीत उतरले. मात्र वयाने तरुण असलेल्या तेजस्वी यादव यांना बहुमत मिळाले नसले तरी देशातील राजकारणात हळूहळू बदल होत आहे तामिळनाडूच्या निवडणुकीवर बिहारमुळे काही परिणाम होईल असे वाटत नाही." असे मतही त्यांनी व्यक्त केले.

निष्कर्ष

२०१४ व २०१९ च्या लोकसभा निवडणुकीतील विजयानंतर भाजपच्या वाढत्या प्रभावामुळे प्रादेशिक पक्षांचा जोर कमी होत असल्याचे निरीक्षण अनेकांनी नोंदवले आहे. मात्र भाजपच्या यशाचे अवलोकन करत असताना भाजपच्या या यशात रालोआ'तील प्रादेशिक मित्रपक्षांचा वाटा असल्याचे दिसते. पण भाजपने हळूहळू आपल्या मित्रपक्षांना देखील कमजोर करण्याचे प्रयत्न सुरू केल्यामुळे भाजपचा सर्वात जुना मित्र पक्ष शिवसेना हा २०१९ मध्ये रालोआ'तून बाहेर पडला तर २०२० मध्ये शिरोमणी अकाली दल हा दुसरा महत्त्वाचा व भाजपचा जुना मित्रपक्ष रालोआ'मधून बाहेर पडला. या पार्श्वभूमीनंतर ऑक्टोबर-नोव्हेंबर २०२० मध्ये झालेल्या बिहार विधानसभा निवडणुकीत भाजपला निवडणुकीपूर्वीच आपला मित्रपक्ष असलेल्या जनता दल (यु) चे नेते नितीश कुमार यांना मुख्यमंत्रिपदाचे दवेदार घोषित करावे लागले आणि निवडणुक निकालानंतर जदयुला भाजपपेक्षा ३१ जागा कमी मिळाल्या असताना देखील भाजपला नितीश कुमार यांनाच मुख्यमंत्रिपदासाठी रालोआ'चा नेता न्हणून मान्यता द्यावी लागली. तर विधानसभेतील सर्वात मोठा पक्ष ठरलेल्या राजद'चे तरुण नेते तेजस्वी यादव यांच्याकडे विरोधीपक्ष नेत्याची भूमिका आली याप्रकारे बिहारच्या राजकारणात प्रादेशिक पक्ष हे वर्चास्वशाली असल्याचे दिसते.

संदर्भ सूची

१. <https://eci.gov.in/assembly-election/ae-2020-bihar/>
२. विकिपीडिया (https://en.wikipedia.org/wiki/2020_Bihar_Legislative_Assembly_election#Summary)
३. सामना, नाशिक आवृत्ती, दि.१६ नोव्हेंबर २०२०, पृ.१
४. सकाळ, जळगाव आवृत्ती, दि.१६ नोव्हेंबर २०२०, पृ.१
५. इंडियन एक्सप्रेस, दि.१७ नोव्हेंबर २०२०
<https://indianexpress.com/article/explained/bihar-election-results-bjp-nda-narendra-modi-7047483/>
६. सकाळ, जळगाव आवृत्ती, दि.१८ नोव्हेंबर २०२०, पृ.७
७. लोकसत्ता, औरंगाबाद आवृत्ती, दि.२६ नोव्हेंबर २०२०, पृ.५
८. <https://www.bhaskar.com/local/bihar/news/bihar-legislative-assembly-speaker-election-assembly-session-news-update-127947000.html>
९. लोकमत, जळगाव आवृत्ती, दि.११ नोव्हेंबर २०२०, पृ.४
१०. सकाळ, जळगाव आवृत्ती, दि.११ नोव्हेंबर २०२०, पृ.२
११. कित्ता
१२. कित्ता

